

INHOUD

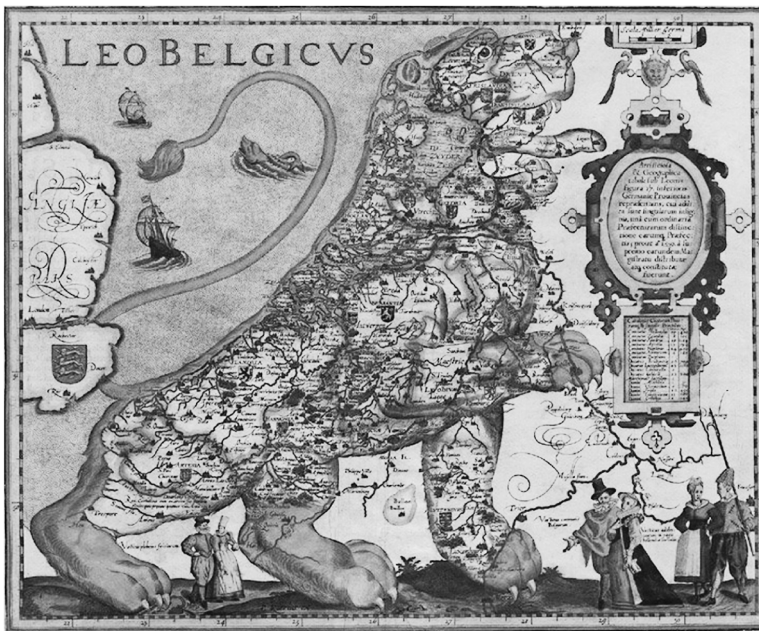
Vooraf: De leeuw	9
1 Over ironie en zelfverdediging	16
2 De spiegel van de stad	28
3 Een nacht om nooit te vergeten	43
4 De olifant en het nijlpaard	53
5 Een exotisch tempelcomplex	63
6 Bronwater uit de kraan	74
7 Nederland als strandwandeling	84
8 De Friese marathon	95
9 Linksom of rechtsom?	107
10 De weg is recht, de dijk is eindeloos	120
11 Meer dan een bak op poten	132
12 Om de brug te zien	143
13 Een eiland als compensatie	155
14 Waarin een klein schilderij groot kan zijn	167
15 De waterkoning	179
16 Een gedwongen afscheid	191
Tot slot: De waterwolf	201
<i>Verwijzingen</i>	212
<i>Register</i>	219

VOORAF: DE LEEUW

Als foetus bestaat de mens voor circa 95 procent uit water. Na zijn geboorte is dat minder, maar nog altijd meer dan 70 procent. Alle mensen zijn dus nat, maar Nederlanders zijn natter dan andere mensen. Dat heeft er ongetwijfeld mee te maken dat meer dan een vijfde deel van het Nederlandse grondgebied uit water bestaat. Voor de grote droogmakerijen die vanaf de zeventiende eeuw het Nederlandse grondgebied stap voor stap hebben vergroot, was het aandeel van het water zelfs nog groter. Maar ook nu nog, wanneer je na een langdurige afwezigheid weer in Nederland terugkeert, treft het hoe groen alles is, hoe vlak, hoe recht en – vooral – hoe nat. En dan te bedenken dat er in Nederland, boven op al die natuurlijke nattigheid, per vierkante meter ook nog eens gemiddeld zo'n 80 centimeter regen per jaar valt. Dat is veel, zeker wanneer je je realiseert dat er ook plekken op aarde zijn, zoals de Chileense Atacama-woestijn, waar jaarlijks minder dan 0,01 centimeter regen terechtkomt. Men zegt zelfs dat het op sommige plaatsen in die woestijn al vierhonderd jaar lang niet

meer heeft geregend, een gegeven dat voor een waterig Nederlands brein maar moeilijk voorstelbaar is.

Wie Nederland vanuit de lucht beziet, wordt geconfronteerd met talloze spiegelende wateroppervlaktes: sloten, kanalen, meertjes, vaarten en in het midden het ook na de gedeeltelijke inpoldering nog altijd 1100 vierkante kilometer grote IJsselmeer, dat volgens meteorologen een niet gering effect heeft op het hele Nederlandse klimaat. Als je vanaf een nog grotere hoogte, met behulp van de satellietbeelden van Google Earth, naar Nederland kijkt, dan zie je een vorm die zo karakteristiek is dat hij onmogelijk verward kan worden met die van enig ander land. De omtrek van Tsjechië of van Finland identificeren, dat zal weinigen in één oogopslag luk-

Een in 1617 naar Michael von Aitzing vervaardigde 'Leo Belgicus' door Pieter van den Keere (Kaerius).

ken, maar Nederland behoort tot de landen waarvan de vorm direct te herkennen valt, net als de laars van Italië.

Al sinds de zestiende eeuw heeft die typische vorm van Nederland cartografen geïnspireerd tot een geanimaliseerde voorstelling van de Lage Landen (inclusief het tegenwoordige België) als een leeuw, een voorstelling die bekendstaat als de 'Leo Belgicus'. De kuststrook vanaf Noord-Frankrijk helemaal tot aan Den Helder vormt van die leeuw de licht gebogen rug, de Waddeneilanden zijn de manen, terwijl de drie noordelijke provincies de brullende bek zijn, en met Oost-Gelderland en Limburg respectievelijk als de rechter- en de linkervoorpoot. Dit beeld van de Nederlanden als strijdlustige leeuw met opengesperde bek werd voor het eerst vervaardigd in 1583 door de Oostenrijkse kaartenmaker Michael baron von Aitzing en is sindsdien talloze malen geïmiteerd. Gegeven de vele oorlogen die het land door de eeuwen heen in oostelijke en zuidelijke richting heeft moeten voeren, valt deze voorstelling van zaken best te verdedigen, maar goed beschouwd zou de leeuw eigenlijk de andere kant op moeten brullen. Want als er één vijand is die ons land vanaf de oudste tijden heeft belaagd, dan is het de zee ten westen en ten noorden van Nederland.

Toch is het lang niet alleen de zee die Nederland zijn karakter van waterland geeft. In wat misschien wel het beroemdste gedicht over het water in Nederland is, komt de zee zelfs helemaal niet voor, al is de auteur ervan overigens wel op zee gestorven. Dit laatste gebeurde op 21 juni 1940 onderweg van Bordeaux naar de haven van het Engelse Falmouth, toen het koopvaardijchip de Berenice waarop hij als passagier voer door de Duitse onderzeeër U65 met een daverende explosie tot zinken werd gebracht. De naam van de dichter luidt Hendrik Marsman en zijn oer-Nederlandse watergedicht is nog altijd zo goed dat het probleemloos in zijn geheel geciteerd kan worden:

*Denkend aan Holland
zie ik brede rivieren
traag door oneindig
laagland gaan,
rijen ondenkbaar
ijle populieren
als hoge pluimen
aan de einder staan;
en in de geweldige
ruimte verzonken
de boerderijen
verspreid door het land,
boomgroepen, dorpen,
geknotte torens,
kerken en olmen
in een groots verband.
de lucht hangt er laag
en de zon wordt er langzaam
in grijze veelkleurige
dampen gesmoord,
en in alle gewesten
wordt de stem van het water
met zijn eeuwige rampen
gevreest en gehoord.*

Het mooiste aan dit uit 1936 daterende gedicht is eigenlijk de titel, 'Herinnering aan Holland', want in combinatie met die titel laat het gedicht zo duidelijk navoelen hoe iemand die vanuit den vreemde aan zijn vaderland denkt, heen en weer geworpen wordt tussen verlangen en vrees, tussen nostalgie en afkeer. Het verlangen heeft in de eerste zestien regels de overhand, als de ruimte, de landerijen, de dorpen en de natuur worden geprezen, maar vanaf regel 17 ('de lucht hangt er laag') slaat de benauwdheid toe, de verstikking en de angst. Marsman schreef het gedicht dan ook vanuit een zelf-

gekozen ballingschap in Frankrijk, na eerst jaren door het Middellandse Zeegebied te hebben gereisd.

Misschien hebben alle mensen wel zo'n dubbelhartig gevoel over hun geboorteland, maar naar mijn ervaring hebben de meeste Nederlanders het in elk geval in sterke mate. Zij emigreren uit volle overtuiging naar Spanje, naar Griekenland of naar New York, maar kruipen vervolgens de hele tijd bij elkaar in een 'Dutch Club' om gezamenlijk Koninginnedag te vieren, het Hollandse nieuws te bespreken en herinneringen uit te wisselen. Maar teruggaan? Dat nooit. Nationaliteit, en zeker de Nederlandse, is een aangeboren schutkleur tegen de achtergrond van je geboorteland; ze valt pas goed op wanneer je van omgeving verandert.

In dit boek heb ik geprobeerd van die dubbelheid – het vertrouwde en het opmerkelijke – een productief uitgangspunt te maken. Enerzijds zou ik mij niet grondig in mijn land verdiept hebben als ik er niet door en door in geïnteresseerd was. Anderzijds heeft Nederland te veel curieuze of zelfs ronduit merkwaardige karaktertrekken om zonder voorbehoud te zeggen dat ik van mijn geboorteland houd. De liefde die ik voor dit land koester is – net als de liefde voor je bloedverwanten – in wezen een soort verkapte eigenliefde. En eigenliefde bestaat er nu eenmaal voor een belangrijk deel uit dat je bereid bent je eigen fouten te vergeven.

Tegelijkertijd is het een onmiskenbaar gegeven dat Nederlanders al eeuwenlang de belangrijkste ingrediënten voor hun nationale identiteit uit het buitenland halen: onze rijkdommen uit Oost- en West-Indië, ons koninklijke bloed uit Duitsland. Toen onze Prins van Oranje ten behoeve van de doopplechtigheid van zijn oudste dochter Amalia water nodig had, liet hij speciaal een flacon water uit de rivier de Jordaan overvliegen. Hoeveel symbolischer was het niet geweest als hij het doopwater voor onze toekomstige vorstin gewoon

uit de Rijn had laten scheppen, de rivier die zozeer het delta-karakter van onze geografie, grote delen van ons landschap en daarmee indirect ook onze volksaard bepaalt.

Wat ook precies het recept is ter bereiding van het Nederlandschap (tolerantie, handelsgeest, een zekere directheid in de omgang, ironie, openheid), de achtergrond voor die nationale karaktertrekken is veelal te vinden in het water. Dat maakt van het thema 'water' het ideale basisingrediënt voor dit boek, dat kan worden opgevat als een poging tot een soort nationaal zelfportret van Nederland. Een zelfportret in waterverf, als het ware. Uit de uiteenlopende onderwerpen die daarbij ter sprake komen, wordt al spoedig duidelijk hoezeer niet alleen het landschap, de handel en de recreatie, maar ook de Nederlandse geschiedenis, bouwkunst en politieke cultuur door het water zijn gevormd. Voor wie op zoek gaat naar het Nederlandse van Nederland wordt 'water' als vanzelf een manier van kijken, van rondreizen, van interpreteren.

Ik heb op de Afsluitdijk gestaan, met een heuse watergraaf rond Den Bosch gewandeld, ik heb op Schiermonnikoog rondgezworven, met mijn kinderen watertorens beklommen, de Zeeuwse eilanden verkend, ik heb over menig strand gelopen, als een toerist de molens bij Kinderdijk bezichtigd, het eilandgevoel van Schokland en Pampus uitgetprobeerd en over lange rivierbruggen tegen de wind in gefietst. En misschien wel het belangrijkste: ik heb me rekenschap gegeven van vijftig jaar lang opgroeien, wonen en werken in Nederland.

H₂Olland is van al die ervaringen en van de nodige lectuur het in boekvorm gebottelde resultaat. De geestesgesteldheid waarin dit boek is geschreven, is dan ook niet die van de wetenschapper of de literator. Dit boek is noch een wetenschappelijke studie noch een verzameling literaire essays. *H₂Olland* laat zich het best lezen als een reeks rondvaarten door de geschiedenis, de cultuur en het landschap van ons land, op zoek

naar de bronnen van Nederland en het Nederlandschap. Mijn ideale lezer is misschien wel prinses Máxima, die in 2007 verklaarde dat zij, ondanks zeven jaar zoeken en de hulp van velen, de Nederlandse identiteit nog altijd niet kon vinden. Wellicht vindt zij in *H₂Olland* een paar aanwijzingen dat zij dichter bij een antwoord op haar vraag is dan zij denkt.

De Nederlandse kunstenares Birthe Leemeijer bedacht ooit een project in de Zeeuwse Vrouwenpolder onder de titel *Schommelen boven de zee*. Bij eb liet zij een grote schommel op het tijdelijk door de zee prijsgegeven strand plaatsen, waar bezoekers van het kunstwerk bij laag water in konden plaatsnemen. En zodra de vloed dan opkwam, had de bezoeker de unieke ervaring om boven de branding van de zee te schommelen. Laat dit boek zo een soort schommel boven Nederland zijn, van waaruit men vrijuit van de geboden uitzichten kan genieten. En dan maar hopen dat de Leo Belgicus zich deze vrijmoedige observaties vanaf zijn rug zal laten welgevallen.

Amsterdam, oktober 2008

HOOFDSTUK 1 OVER IRONIE EN ZELFVERDEDIGING

Van ironie wordt gezegd dat het een nationale eigenschap van Nederlanders is. Buitenlandse recensenten van Nederlandse literatuur in vertaling merken in elk geval vaak de ironische toon van Nederlandse schrijvers op en spreken in dit verband ook wel van zelfironie, wat zoiets moet betekenen als een mild spottende zelfbeschouwing. Zelfironie is aldus op te vatten als het tegendeel van trots, dat immers juist een zelfbeschouwing is die zich boven (zelf)kritiek verheven acht. Trots is, zo zou je kunnen zeggen, in Nederland een grotendeels onontgonnen terrein. Als Nederlanders trots zijn, dan is dat een stille trots, niet een trots die zich op de borst trommelt en van de daken schreeuwt, maar een kwetsbare trots, die in de calvinistische traditie ook altijd vermengd zal zijn met gevoelens van dankbaarheid en met schuldbesef. De rechts-politieke beweging die voormalig gevangenisdirectrice, ex-Kamerlid en gewezen minister Rita Verdonk onder de naam Trots op Nederland in 2008 oprichtte, probeerde te appelleren aan een nationaal gevoel van trots. De opiniepei-

lingen gaven aan dat zij daarin aanvankelijk succesvol was, maar het is de vraag wat zij precies aanboorde. Eerder leek dat een troebel mengsel van rechtse onvrede, populistische onlustgevoelens en xenofobe sentimenten te zijn. Wat zit er in de Nederlander op de plaats waar zich bij andere volkeren de trots bevindt?

Het is ook niet zo gemakkelijk om trots op je land te zijn, alleen al vanwege de zelfoverschatting die daarvoor nodig is, de noodzaak om grote historische vergissingen te vergoelijken en bepaalde ontwikkelingen en gebeurtenissen als 'nationale prestaties' te beschouwen die meestal niet nationaal waren en evenmin een prestatie om trots op te zijn. Prestaties waar wij Nederlanders in het verleden trots op zijn geweest, zoals bijvoorbeeld onze wereldomspannende successen als zeevarende natie in de zeventiende eeuw, zijn intussen overschaduwed geraakt door zwarte bladzijden in de geschiedenis, die verhalen van koloniale onderdrukking en slavenhandel. Grote bedrijven als Unilever, KLM of Elsevier hebben in de afgelopen decennia hun Nederlandse gezicht verloren, en de Nederlandse textiel-, vliegtuig-, scheepsbouw- en automobieliindustrieën zijn grotendeels verdwenen of zijn opgeslokt door multinationals, die per definitie niet meer als Nederlands te kwalificeren zijn. Dus waar moet een Nederlander voluit trots op zijn?

De meest veilige trots zou natuurlijk zijn om onze kunstenaars en wetenschappers als voorbeeld aan de wereld te stellen. Dat levert meestal alleen een rijtje zeventiende-eeuwse kunstschilders op (Johannes Vermeer, Rembrandt van Rijn, Frans Hals) plus het eenzame negentiende-eeuwse genie Vincent van Gogh, terwijl de grote schrijvers en denkers die in de afgelopen eeuwen in Nederland werkten (Hugo de Groot, Desiderius Erasmus, Baruch de Spinoza, René Descartes) hetzij niet in het Nederlands schreven, hetzij van elders kwamen, of allebei. De grootste schrijvers die in de Gouden

Eeuw op ons eigen grondgebied in het Nederlands werkten (Joost van den Vondel, Pieter Cornelisz. Hooft en Constantijn Huygens), worden in de eerste plaats door de hedendaagse Nederlandse lezer niet meer gelezen – daarvoor zijn de taal en de spelling helaas te radicaal veranderd – en in de tweede plaats zijn die auteurs in het buitenland volslagen onbekend en hoegenaamd niet vertaald, dus dan sta je met die trotse blik in de ogen ook een beetje voor gek.

Afgezien van de solitaire negentiende-eeuwer Multatuli – de Vincent van Gogh van onze literatuur – is er ook in de afgelopen anderhalve eeuw in de internationale positie van onze literatuur geen wezenlijke verbetering gekomen. Nog nooit is aan een Nederlandse schrijver, dichter of essayist de Nobelprijs voor de Literatuur toegekend. En wat de wetenschappers betreft, ligt onze internationale roem hoofdzakelijk achter ons, met een gouden periode in de zeventiende eeuw (Christiaan Huygens, Antoni van Leeuwenhoek, Jan Swammerdam) en een zilveren periode aan het begin van de twintigste eeuw (Johannes van der Waals, Jacobus van 't Hoff, Hendrik Lorentz). Er wordt in Nederland vooral door vakspecialisten ongetwijfeld op hoog niveau wetenschappelijk onderzoek gedaan, maar ik geloof niet dat er zelfs maar één hedendaagse Nederlandse wetenschapper is die ook buiten de grenzen van het eigen vakgebied wereldwijd een publieke reputatie geniet. De sanskritist en historicus Johan Huizinga, auteur van klassieke studies als *Herfsttij der Middeleeuwen* en *Homo ludens*, was vermoedelijk de laatste die aan dat beeld beantwoordde. Het scheelde dan ook maar een haar of hij had in 1939 de Nobelprijs gewonnen. Die ging toen – naar men zegt om politieke redenen – naar de Finse schrijver Frans Eemil Sillanpää. Dit laatste illustreert dan weer dat ook de verlening van een Nobelprijs geen garantie voor grote naamsbekendheid oplevert.

Daar komt bij dat Nederlanders, zeker als het om tijdgenoten gaat, bij voorkeur uitgaan van de gelijkheid van allen in plaats van de bijzonderheid van de enkeling. Deze in sociaal opzicht loffelijke houding, die ons land mede tot een tolerante en democratische rechtsstaat heeft gemaakt, heeft voor het aanzien van de kunsten, de letteren, het onderwijs en de wetenschap aanmerkelijk minder positief uitgewerkt. Gezag wordt in Nederland met wantrouwen bekeken, niet alleen wanneer het bestuur, rechtspraak en politie betreft, maar ook als het om kennis, prestaties en reputatie gaat. Naast *Je maintiendrai* (Ik zal handhaven), de zinspreuk in het officiële Nederlandse rijkswapen, geldt onder het Nederlandse volk als nationaal motto 'Doe maar gewoon, dan doe je al gek genoeg'.

Deze meer dan zelfironische, naar ik besef zelfs enigszins naar nationale zelfhaat zwemende bespiegelingen vielen mij in toen ik met het vliegtuig uit Athene terugkeerde naar de luchthaven van Amsterdam. In Athene had ik mijn zesjarige dochter de Akropolis laten beklimmen en haar het Parthenon en het Erechtheion laten zien. Op weg naar het vliegveld bekeken we in het Nationaal Archeologisch Museum nog de gouden dodenmaskers uit Mycene en de drinkbeker met de twee duifjes van koning Nestor van Pylos. We dwaalden nog even door de zalen met beelden, sieraden en vazen uit een beschaving die bloeide tussen de 3500 en 2500 jaar geleden. In dat tijdperk was het gebied dat nu Nederland heet een grotendeels onbewoonbaar drassige delta, waarvan de schaarse bewoners nog in de prehistorie verkeerden.

Enkele uren later zaten mijn dochter en ik bij het naderen van de luchthaven Schiphol door het ovale raampje te turen naar herkenningspunten in het diep beneden ons gelegen landschap. En het eerste wat ik herkende en waar ik haar verrast op wees, was een piepklein eilandje te midden van de

Het eiland Pampus vanuit de lucht.

grote watermassa van het IJsselmeer. ‘Kijk, Pampus!’ riep ik opgetogen. Op hetzelfde moment voelde ik een soort tragikomische schaamte over me komen dat ik mijn dochter – na alle culturele wonderen die wij nog diezelfde ochtend in het Archeologisch Museum hadden gezien – nu enthousiast probeerde te maken voor een lelijk, betonnen verdedigingswerk uit het eind van de negentiende eeuw, dat in het water ligt als een uit de hemel gevallen stuk ruimteschroot. Maar mijn dochter dacht er anders over en riep verheugd: ‘Het lijkt wel een stopcontact.’ En gelijk heeft ze: met zijn twee grote ronde gaten, waarin voorheen enorme draaibare Krupp-kanonnen stonden opgesteld, lijkt Pampus vanuit de lucht gezien precies op een stopcontact. Daar kun je heel goed de stekker in steken voor enkele inleidende observaties over Nederland, want er zijn weinig bouwsels die zo duidelijk en zo compact

laten zien hoe ons land als natie zich tot de omliggende wereld verhoudt.

Om te beginnen is het eiland Pampus, zoals in feite alles in Nederland, kunstmatig. Het is een door mensenhanden in het water van de toenmalige Zuiderzee gemaakt militair fort, dat als cruciaal onderdeel bedoeld was van de zogeheten Stelling van Amsterdam, een ring van forten en andere verdedigingswerken die de hoofdstad en omgeving moest beschermen tegen een vijandelijke aanval. In de jaren veertig van de negentiende eeuw waren de bolwerken en stadsmuren rond de stad Amsterdam afgebroken en in de decennia daarna hield het Koninkrijk der Nederlanden zich zo veel mogelijk afzijdig van de internationale politieke spanningen. De Frans-Duitse Oorlog van 1870-1871, waarin nieuwer en krachtiger geschut werd gebruikt dan tevoren, wakkerden bij de Nederlandse regering ongerustheid aan. De Nieuwe Hollandse Waterlinie, die in de eerste jaren van het Koninkrijk tussen het IJsselmeer en de Brabantse Biesbosch was aangelegd, werd niet meer als een volwaardige bescherming beschouwd tegen een eventuele vijandelijke inval. Men besloot dat in geval van een dreigende bezetting het Koninkrijk zich zo veel mogelijk moest terugtrekken in de hoofdstad Amsterdam en die als laatste territorium ('nationaal réduit') tot het uiterste moest verdedigen.

Voor die verdediging werd teruggegrepen op een defensietactiek die al vanaf de zeventiende eeuw veelvuldig was toegepast. Zoals Rusland als nationale defensiemethode zowel tegen Napoleon als tegen Hitler gebruikmaakte van wat 'de tactiek der verschroeide aarde' wordt genoemd, dat wil zeggen het verlaten en platbranden van de enorme hoeveelheden ruimte in dat land, zo waren in Nederland goede ervaringen opgedaan met het inzetten van dat ene middel waar wij een overvloed van hebben: het water. Grote delen van het

land, vooral rondom steden die belegerd werden of dreigden te worden, werden simpelweg onder water gezet, op een niveau dat te diep was om te doorwaden, maar niet diep genoeg om door oorlogsschepen bevaren te worden. Dergelijke inundaties waren bijvoorbeeld toegepast tegen de Fransen (in 1672), tegen de Pruisen (in 1787) en tegen de Engelsen en de Russen (in 1799).

De Stelling van Amsterdam, grofweg aangelegd tussen 1885 en 1914, omvatte naast het schema van ‘onderwaterzettingen’ in totaal zesendertig forten, twee kustforten, twee vestingen, drie batterijen en twee kustbatterijen. Daarnaast maakten allerlei inlaatsluizen, nevenbatterijen en magazijnen deel uit van het ingenieuze verdedigingssysteem. Er bevond zich echter een gevaarlijke zwakke plek in de monding van het IJ, in de uiterste zuidwestelijke hoek van de Zuiderzee. Gebruikmakend van een bestaande ondiepte in de zeebodem werd hier op duizenden heipalen het forteiland Pampus aangelegd, dat in 1895 gereedkwam. Pampus had vooral tot doel om een beschieting van de stad Amsterdam vanuit zee tegen te gaan en te verhinderen dat de vijand langs deze weg de inundaties op het vasteland zou weten te omzeilen. Het eiland, met een oppervlakte van 200 bij 160 meter – de maat van twee naast elkaar gelegen voetbalvelden – valt nog heden ten dage te bezoeken, op een minuut of twintig varen vanuit Muiden, dat vermaard is om zijn heel wat fraaiere versterking in de vorm van het uit de Middeleeuwen daterende Muiderslot. Vandaag de dag kan men nog dwalen door de schijnbaar eindeloze wirwar van de in de bodem van Pampus aangelegde gangen, eetzaal en slaapvertrekken waarin jarenlang een artilleriecompagnie heeft gehuisd.

De vrees voor een vijandelijke beschieting of inval valt goed te verklaren en ze is dan ook diep geworteld, in de eerste plaats vanwege de in militair opzicht zo kwetsbare geografie